

ПАМ'ЯТЬ АРХЕОЛОГІЇ

ДАНИЛО ЩЕРБАКІВСЬКИЙ
(1877—1927)

І. М. Шарафутдінова

Лицар української культури Данило Михайлович Щербаківський — відомий мистецтвознавець, етнограф, археолог, заступник голови Всеукраїнського археологічного факультету, упродовж багатьох років завідувач відділу народного мистецтва Всеукраїнського історичного музею — народився 17 грудня 1877 р. у сім'ї священника с. Шпичинці колишньої Київської губернії (тепер Житомирської обл.). Закінчивши з золотою медаллю III Київську гімназію, у 1901 р. одержав вищу освіту на історико-філологічному факультеті Київського університету. П'ять років по тому працював викладачем у чоловічій гімназії в Умані, одночасно — кореспондентом

Полтавського та Київського художньо-промислового музею. На формування науковця великий вплив мали його вчителі — історик Володимир Антонович, мистецтвознавець Григорій Павлуцький, археолог Вікентій Хвойко. Вдалими стали і археологічні розкопки поблизу Єлисаветграда, і перші етнографічні експедиції. З 1910 р. і до смерті Д. Щербаківський обіймає посаду заввідділом народного мистецтва в художньо-промисловому (згодом Київському історичному музеї), незмінним директором якого був академік Микола Біляшівський. Колекції, зібрані М. Біляшівським та братами Щербаківськими і досі становлять вагомую частину збірок генер Українського Національного історичного музею та Київського музею українського мистецтва. Визначною подією в житті Данила Щербаківського було відрядження 1913 р. до кращих музеїв Німеччини, Італії, Швейцарії, Петербурга та Москви.

На початку Першої світової війни з патріотичних мотивів Данило Щербаківський добровільно вступає до діючої армії. У науковому архіві ІА НАН України зберігаються листівки поручику II літерного паркового дивізіону Данилу Щербаківському від брата, та рідних, а також довідка, позначена 10 січня 1918 р., про звільнення його від військової служби, як учителя. Перебуваючи з армією у Галичині, Карпатах, Буковині, де тоді відбувалися військові дії і дислокувалася військова частина, поручик артилерії Данило Щербаківський замальовує, фотографує, описує

історичні пам'ятки, що згодом з великим успіхом демонструє на виставці «Мистецтво Галичини».

Діапазон наукової діяльності Данила Михайловича дуже багатограний. Крім завідування музейним відділом, він — учений секретар сесції мистецтва Українського наукового товариства у Києві, заступник голови ВУАКу (з 1922 р.), один з засновників Етнографічного товариства, вчений секретар Української Державної академії мистецтв. Праці вченого присвячені перш за все різним аспектам мистецтва свого народу, як найяскравішому прояву людської душі. Нагадаємо деякі з них, тим більше, що вони давно уже стали раритетними. Це «Символіка в українському мистецтві» (в Київ, 1921), «Українське мистецтво. II. Буковинські, галицькі дерев'яні церкви, надгробні придорожні хрести, фігури, каплиці» (Київ-Прага, 1926), де представлено самобутнє народне мистецтво, зібране автором дорогами війни і видане при сприянні брата, Вадима Михайловича, який на той час уже працював у Празі. До речі, книжка прекрасно оформлена відомим художником Василем Кричевським, другом і родичем Щербаківських.

Працюючи в Археологічному Комітеті ВУАН Данило Михайлович досліджує пам'ятки монументальної архітектури Поділля та Волині («Пам'ятки мистецтва на Правобережжі» // КЗ ВУАК за 1926 р.). Цікава рання робота «Козак Мамай», надрукована у «Сяйві» № 10—13 за 1913 р. У зв'язку з виставкою в Історичному музеї «Український портрет XVII—XX ст.» виходить у співавторстві з Ф. Ернстом його праця «Український портрет» (1925). Організуючи величезну виставку килимів у Києві, підготував книжку «Український килим» (1927). Кілька разів звертався до теми золотарства, зокрема дослідження про золотарську оправу книжок у Києві та Україні були надруковані у часописі «Україна» та Українським науковим інститутом книгознавства (1924 та 1926). Як зазначив дослідник спадщини вченого В. Сидоренко, Данило Щербаківський уперше розкрив справжній зміст народних декоративних творів, як творів мистецтва.

Окреме місце в наукових пошуках Данила Михайловича займала історія Києва («Реліквії старого київського самоврядування»), «Перший театральний будинок у Києві і його садиба» тощо).

Чимало сил віддано охороні пам'яток. З 1917 р. Д. Щербаківський є членом комісії по охороні пам'яток. Працював по націоналізації коштовностей і зокрема 1922 р. їздив до Москви рятувати, націоналізовані з українських церков, історичні і мистецькі золоті речі. Після від'їзду на Поділля та Волинь, побачивши страшне нищення старовинних пам'яток архітектури та історичних ансамблей, що продавалися на цеглу чи паливо, він пише гарячу, як гасло статтю «Культурні цінності у небезпеці» (Життя і революція. — 1927. — № 1), направлену проти п'ятерої скарбощукачів, аматорських некваліфікованих археологічних розкопок і масового нищення старовинних будівель, фортець, палаців, церков. Він намагався «розбудити в громадянстві свідомість, підняти пошану й повагу до пам'яток мистецтва і культури, що залишилися нам як спадщина від минулого». Відтоді минуло 60 років, а, на жаль, стаття лишається актуальною і для суспільства наших днів.

З 1917 р. Данило Михайлович професор, читає лекції з українського мистецтва у Державній академії мистецтв, Археологічному, Архітектурному та Художньому інститутах, керує мистецтвознавчим семінаром при Історичному музеї. Його ученицями були М. Новицька, М. Вязьмітіна, Н. Коцюбинська, Є. Спаська. За спогадами останньої, Данило Михайлович своїх учнів вчив планомірній збиральницькій роботі і науковій систематизації матеріалів з докладними відомостями про кожну річ, що бралася до музею, про її призначення в побуті та про майстрів, що її виготовляли і про їхніх вчителів. Підкреслював, як важливо «знайти ще живе старовинне мистецтво у живого народу». Виховував любов до української мови як скарбниці духовного життя народу. Він намагався підготувати справжніх науковців — дослідників гончарства, золотарства, знавців вишивок, писанок, килимів тощо. До останніх днів життя був вимогливим і уважним вчителем і порадником. В архіві ІА збереглися деякі етнографічні дослідження і матеріали, зібрані учасниками семінару.

Високе почуття відповідальності за пам'ятки культури і музейну справу, яким Данило Щербаківський віддав багато років наполегливої праці, не знайшли розуміння у нового керівництва музею, що прийшло на зміну академіку М. Біляшівському, за якого в музеї панувала дружня інтелігентна атмосфера першотворців. Відносини на роботі викликали глибоку душевну кризу. Регулярні листи від брата Вадима часом лишаються без відповіді. У листі, відправленому з Праги 15 квітня 1927 р. Вадим Михайлович стурбований місяцем «мовчанки» брата. Вітаючи з Великоднем, він пише «Нехай розвіється твій сум» (очевидно, у відповідь на попередній лист).

А 6 червня, залишивши заповіт, Данило Михайлович покінчив з життям. 11 червня його поховали в садку біля лаврської дзвіниці, проти головного корпусу музею.

На громадянській панихиді були присутні М. Грушевський, А. Кримський, С. Єфремов, О. Новицький, М. Макаренко, Ф. Ернст, В. Козловська та ін.

22 червня діячі культури України склали протест проти винних у смерті Данила Михайловича Щербаківського, який ще так багато міг зробити на ниві культури. Серед підписів знайомі нам імена — О. Новицький, М. Макаренко, Л. Добровольський, Ф. Ернст, В. Ляскоронський, В. Козловська, А. Носов та ін.

Наукова спадщина, залишена Данилом Михайловичем Щербаківським у музейних зібраннях, друкованих працях та архівних матеріалах, ще чекає на своїх дослідників.

Одержано 12.12.97.

АРХЕОЛОГІЧНІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО

Т. Г. Мовша

Перегортаючи археологічні сторінки життя Михайла Даниловича Щербаківського — відомого українського вченого-музеєзнавця з нагоди 120-річчя від народження, розумієш, що захоплення археологією ще в молоді роки, дослідник зберіг на все своє, наповнене великою плідною творчістю, надто коротке життя.

Археологічних досліджень в полі та робіт, присвячених ним, загалом небагато¹. Проте всесторонній аналіз відкритих ним пам'яток свідчить, що вони не втратили свого значення і понині. Актуальність і наукове звучання їх цілком відповідають сьогоденню, допомагають вирішенню сучасних проблем. Зокрема, проблеми Трипілля в степовому середовищі. Це пов'язано, перш за все, з наслідками робіт вченого по дослідженню курганів на межі Херсонської та Київської губерній (сучасна Кіровоградська область). Тут, у селах Ольшанка, Серезліївка відкрито поховання з трипільськими старожитностями, які мають велику наукову вагу і в наш час. У Серезліївці серед чотирьох досліджених курганів, однотипних за спорудженням, з розпливчастими насипами, обнесеними кромлехами з рядів каміння, вчений виділяє два — № 4 і № 7. Поховання здійснені в ґрунтових ямах. В кургані № 4 небіжчик лежав на спині, головою на північний схід з підібраними руками і ногами випростаними вздовж тіла. У насипі кургану знайдено трипільський кубочок розписаний на гострих плічках короткими діагональними лініями, типовий для пам'яток кінця етапу В2 — початку С1 томашівської культурної групи, або культури в Буго-Дніпровському межиріччі². Курган № 7 також мав кромлех з каміння. Похований лежав у центрі, але, на відміну від попереднього, в іншому, випростаному положенні на спині, з руками вздовж тулуба, головою на північний схід. У різних місцях поховальної ями виявлено хребет і зуби бика, черепашки і дрібне каміння. Біля черепа лежав шматочок смоли, а біля кисті руки — вохра та стилізована жіноча статуетка, названа дослідником амулетом.

Не менш плідними виявилися дослідження шістьох малопомітних курганів з кам'яними кромлехами під земляними насипами біля с. Ольшанка. Найбільш відомими серед них є кургани №№ 3, 9. В кургані 3 центральне поховання знаходилося в ґрунтовій ямі, небіжчик лежав у скорченому положенні, головою на північний схід, біля нього стояло три посудини. Дві з них з залощеною чорною поверхнею, орнаментовані нижче шийки шістьма рядками тонкого шнура, підкреслених знизу рядком дрібних заглиблень. Такі ж заглиблення впереміш з наскрізними отворами прикрашають край вінець. Третя посудина орнаментована на вінцях вертикальним зигзагом. Біля ніг знайдено шматок смоли, вохра та ще одна посудина у формі зрізаного циліндра з дрібними дірочками по краю вінець та біля дна, виготовлена з маси з